

Διεθνές Συνέδριο για την Ανοικτή & εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση

Τόμ. 7, Αρ. 2Α (2013)

Μεθοδολογίες Μάθησης

Η μάθηση των σπουδαστριών του μεταπτυχιακού προγράμματος Σπουδές στην Εκπαίδευση στο ΕΑΠ. Παροχές που τις διευκολύνουν, δυσκολίες που διαχειρίζονται

Ζωή Τσολάκου

doi: [10.12681/icodl.601](https://doi.org/10.12681/icodl.601)

Η μάθηση των σπουδαστριών του μεταπτυχιακού προγράμματος Σπουδές στην Εκπαίδευση στο ΕΑΠ. Παροχές που τις διευκολύνουν, δυσκολίες που διαχειρίζονται

The learning of the post graduated female students in the program “Studies in Education” of Hellenic Open University

Ζωή Τσολάκου

Κοινωνιολόγος - Μεταπτυχιακή φοιτήτρια ΕΑΠ
nisakoglou@yahoo.com

Abstract

This article refers to a study and research on the the views of postgraduated female students and their companions in the program “Studies in Education” of Hellenic Open University (HOU). The researcher used the qualitative method, through interviews, in order to recorded and analyzed the benefits that facilitate learning and the difficulties and the problems that have to manage. As the results indicated, there is a acceptance of the HOU in the female student population. The students are influenced by the tutor, training meeting, communication level between tutor and students, educational material, and library services. Moreover female students accepting their multiple social roles and the liabilities arising from them, manage daily obstacles of family and work environment as well as the liabilities arising from HOU. In that regard, the conscious choice learning, self-discipline and positive attitude to this form of education as well as the help of their family determine decisively the whole efforts for learning through which seek new intellectual horizons and personal, academic and professional development.

Περίληψη

Η εργασία αυτή αναφέρεται σε μελέτη και έρευνα στην ιδιαιτερότητα της γυναικείας εκπαίδευσης στην ΑεξΑΕ, ως πραγματώνεται στο Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο (ΕΑΠ). Η ερευνήτρια μέσω συνεντεύξεων, στη βάση ποιοτικής προσέγγισης, απευθύνθηκε σε δείγμα δώδεκα σπουδαστριών του Μεταπτυχιακού Προγράμματος Σπουδών «Σπουδές στην Εκπαίδευση» του ΕΑΠ και των δώδεκα συντρόφων τους, προκειμένου καταγραφούν και αναλυθούν οι παροχές που διευκολύνουν τη μάθησή τους και οι δυσκολίες που καλούνται να διαχειριστούν. Στο πόνημα αυτό αναδεικνύονται η αποδοχή του ΕΑΠ στο γυναικείο πληθυσμό και η συμβολή του εκπαιδευτικού υλικού, των Ομαδικών Συμβουλευτικών Συναντήσεων (ΟΣΣ) και της επικοινωνίας σπουδαστριών και Καθηγητή Συμβούλου (ΚΣ) στη μαθησιακή διαδικασία. Οι σπουδάστριες αποδεχόμενες τους πολλαπλούς κοινωνικούς τους ρόλους και τις παγιωμένες υποχρεώσεις που προκύπτουν από αυτούς, καθημερινά διαχειρίζονται εμπόδια του οικογενειακού, εργασιακού και φιλικού περιβάλλοντος, χωρίς να παραβλέπονται και τα αντίστοιχα οργανωτικά του ΕΑΠ. Συναφώς, η συνειδητή επιλογή μάθησης, η αυτοπειθαρχία και η θετική στάση απέναντι στη συγκεκριμένη μορφή εκπαίδευσης και η αρωγή του οικογενειακού περιβάλλοντος προσδιορίζουν καθοριστικά την όλη προσπάθειά τους για μάθηση μέσα από την οποία επιζητούν νέους πνευματικούς ορίζοντες και προσωπική, επιστημονική και επαγγελματική ανέλιξη.

Λέξεις-κλειδιά: *Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Δια Βίου Μάθηση, Γυναίκες και Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, «Μάθηση», Παροχές Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου, Προβλήματα, Εμπόδια και Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση, Υποστήριξη σπουδαστριών στην Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*

Εισαγωγή

Στη σημερινή εποχή οι ραγδαίες κοινωνικοοικονομικές, τεχνολογικές και επιστημονικές εξελίξεις άγουν τους ενήλικες στη Δια Βίου Μάθηση και Εκπαίδευση, θέτοντας την εκπαίδευση και επανεκπαίδευσή τους ως θέμα ατομικής ευθύνης τους (Prokou, 2011). Στο προαναφερόμενο πλαίσιο αναγκαιότητας γνώσης, το κράτος αναλαμβάνει είτε το ρόλο του συντονιστή στην εκπαίδευση είτε παρέχει κίνητρα στους ενήλικους (Κόκκος, 2005). Παράλληλα η ΑεξΑΕ, αποτελεί σημαντική συνιστώσα, συνδυάζοντας τη φιλοσοφία αφενός της ανοικτής και αφετέρου τη μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης.

Ερευνητικά δεδομένα καταδεικνύουν ότι τα ιδιαίτερα χαρακτηριστικά της ΑεξΑΕ την κάνουν συμβατή με την κοινωνική ταυτότητα της γυναίκας (η κατηγορία γυναίκα χρησιμοποιείται εδώ με την έννοια του κοινωνικού υποκειμένου). Συγκεκριμένα δεν υπάρχουν ή υπάρχουν λίγες απαιτήσεις φυσικής παρουσίας και παρακολούθησης των σπουδών. Υπάρχει συνήθως μια υψηλού επιπέδου ευελιξία στην επιλογή προγραμμάτων σπουδών και στη διαχείριση του χρόνου, που επιτρέπει επιλογές ως προς τη μελέτη, την επικοινωνία και την υποστήριξη. Παράλληλα οι εξ αποστάσεως σπουδές είναι συμβατές με τις απαιτήσεις επαγγελματικής και προσωπικής ζωής και με τη διαμονή σε περιβάλλον οικογενειακό ή συντροφικό, επιτρέποντας την ανταπόκριση στις οικογενειακές και στις επαγγελματικές τους υποχρεώσεις (Keegan, 2001). Επίσης όσον αφορά τις μεγαλύτερες, σε ηλικία σπουδάστριες, μειώνεται το αίσθημα απομόνωσης που συχνά νιώθουν με τη συμβατική εκπαίδευση, στην οποία κυριαρχούν οι νεότερες ηλικίες (Aggeli & Vassala, 2009).

Στην Ελλάδα και πάντα στο πλαίσιο της αναδιοργάνωσης της εκπαίδευσης των ενηλίκων, θεσμοθετήθηκε η ΑεξΑΕ, ως εκπαιδευτική καινοτομία, με την ίδρυση του πρώτου Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου που λειτουργεί πλήρως από το 1999 – 2000 (Λιοναράκης, 2001). Η μαζική ζήτηση για σπουδές στην ενήλικη ζωή, οδήγησε στη μεγάλη στήριξή του ως θεσμού από τους πολίτες.

1 Μεθοδολογία της έρευνας

1.1 Σκοπός και ερευνητικά ερωτήματα

Σκοπός της έρευνας, είναι να διερευνηθεί, η ιδιαιτερότητα των σπουδαστριών στο πλαίσιο της ΑεξΑΕ, στο ΕΑΠ, με τους επιμέρους στόχους να αναφέρονται στα προσωπικά, κοινωνιολογικά και ψυχολογικά χαρακτηριστικά των σπουδαστριών, στο οικογενειακό, φιλικό και εργασιακό περιβάλλον, καθώς και στην οργάνωση των σπουδών. Προκειμένου να επιτευχθούν ο σκοπός και οι στόχοι της παρούσας μελέτης, διαμορφώσαμε ερευνητικά ερωτήματα που αφορούν: στον τρόπο μάθησης του γυναικείου πληθυσμού στις μεταπτυχιακές σπουδές στο ΕΑΠ, στις παροχές της ΑεξΑΕ, που ικανοποιούν το γυναικείο σπουδαστικό πληθυσμό και συντελούν στη μάθησή του και τέλος στις δυσκολίες και εμπόδια, που αντιμετωπίζουν οι σπουδάστριες και στον τρόπο που διαχειρίζονται αυτά, με την υποστήριξη του οικογενειακού, φιλικού, εργασιακού περιβάλλοντος καθώς και του ΕΑΠ.

1.2 Σχεδιασμός και διεξαγωγή της έρευνας

Η έρευνα διεξήχθη κατά τους μήνες Μάρτιο και Απρίλιο, του 2013 σε δώδεκα σπουδάστριες του μεταπτυχιακού προγράμματος «Σπουδές στην Εκπαίδευση» του ΕΑΠ και αντίστοιχα στους συντρόφους τους. Το δείγμα βασίστηκε σε γυναικείο σπουδαστικό πληθυσμό, ο οποίος το συγκεκριμένο χρονικό διάστημα παρακολουθούσε το προαναφερόμενο πρόγραμμα ή είχε αποφοιτήσει πρόσφατα από αυτό. Επίσης είχε δική του οικογένεια με ή χωρίς τέκνα και εργάζονταν παράλληλα με τις σπουδές του έστω για κάποιο χρονικό διάστημα.

Κατά τον μεθοδολογικό σχεδιασμό της έρευνας επιλέξαμε την ποιοτική προσέγγιση και εργαλείο συλλογής δεδομένων την ημιδομημένη συνέντευξη.

Αφού καταρτίστηκαν οι ερωτήσεις για τις συνεντεύξεις πραγματοποιήθηκε προκαταρκτική έρευνα αναφορικά με τη σαφήνεια και τη λειτουργικότητα των ερωτήσεων των συνεντεύξεων σε μικρότερο δείγμα (τριών σπουδαστριών) και στη συνέχεια ακολούθησαν οι τηλεφωνικές συνεντεύξεις, σε χρονικό διάστημα κατάλληλο για το συνομιλητή μας, για να αποφευχθούν καταστάσεις που θα δυσχέραιναν τη συνέντευξη ή/και θα αλλοίωναν την εγκυρότητα του υπό συλλογή υλικού.

2. Ευρήματα έρευνας και συζήτηση

2.1 Τα κοινωνιολογικά χαρακτηριστικά των σπουδαστριών του ΕΑΠ

Η πλειονότητα των σπουδαστριών ανήκει στην ηλικιακή κατηγορία 31 έως 40 ετών, είναι παντρεμένες, με παιδιά και εργάζονται με πλήρη απασχόληση, επιβεβαιώνοντας το προφίλ των γυναικείου σπουδαστικού πληθυσμού όπως καταγράφεται σε προηγούμενες έρευνες στην Ελλάδα και στο εξωτερικό (Kokkos, 2003· Furst- Bowe & Dittman, 2001).

Από τα παραπάνω χαρακτηριστικά γίνεται κατανοητό ότι οι σπουδάστριες είναι υποκείμενες πολλαπλών συγκρουσιακών υποχρεώσεων υπό το βάρος των αντίστοιχων ρόλων τους. Μέσα στο δεδομένο χρόνο τους προσπαθούν να ανταποκριθούν πλήρως στις υποχρεώσεις τους, κάτι που είναι αδύνατον να επιτευχθεί σε άριστο βαθμό καθόσον υφίσταται σύγκρουση του παλαιού τρόπου ζωής τους, με το νέο που αρχίζει με την έναρξη φοίτησής τους. Τα κοινωνιολογικά τους χαρακτηριστικά τις εντάσσουν σε ένα πλέγμα κοινωνικών θέσεων (σύζυγο, μητέρα, εργαζόμενη, φίλης, συγγενούς, σπουδάστριας κλπ) και προσδιορίζουν τη γενική θέση των σπουδαστριών στην κοινωνία. Υπό αυτές τις συνθήκες και καταστάσεις καλείται η σπουδάστρια να ιεραρχήσει τους ρόλους και τις υποχρεώσεις της. Να αποδώσει σε κάποιους ιδιαίτερη βαρύτητα και αυτό δημιουργεί σύγκρουση τόσο εσωτερική στην ίδια όσο και κοινωνική ανάμεσα σε αυτή και στους «άλλους» (σύζυγο, παιδί, γονέα, φίλο, προϊστάμενο, συνάδελφο, συγγενή, καθηγητή κλπ). Οι προσδοκώμενες και αναμενόμενες συμπεριφορές της μεταβάλλονται και συχνά δεν ταυτίζονται με την πραγματική συμπεριφορά.

Οι σπουδάστριες τέλος, έχουν ολοκληρώσει παιδαγωγικές και κοινωνικές σχολές στα συμβατικά πανεπιστήμια, γεγονός που σχετίζεται και επαναφέρει τις στερεοτυπικές αντιλήψεις, που επικρατούν στην κοινωνία, για τις γνωστικές ικανότητες και την επαγγελματική διαφοροποίηση από το αντρικό φύλο (Μαραγκουδάκη, 2005· Φραγκουδάκη, 2001) και έχουν γενικές γνώσεις Η/Υ.

2.2 Η αποδοχή του ΕΑΠ από το γυναικείο σπουδαστικό πληθυσμό

Η ανεπάρκεια του πρώτου πτυχίου και οι ταχύτατοι ρυθμοί απαξίωσης των γνώσεων των σπουδαστριών, συνέπεια της συνεχούς εξέλιξης της επιστημονικής γνώσης, οδήγησαν αυτές στην απόφαση των μεταπτυχιακών σπουδών.

Για τις εννέα σπουδάστριες, είχε περάσει διάστημα από δέκα έως είκοσι χρόνια, από το έτος που πήραν το πτυχίο τους, μέχρι να ξεκινήσουν μεταπτυχιακές σπουδές στο ΕΑΠ. Οι σπουδές σε ένα συμβατικό πανεπιστήμιο, όχι μόνο δεν ευνοούν αλλά δυσχεραίνουν την εκπλήρωση οικογενειακών και εργασιακών υποχρεώσεων, με συνέπεια το ΕΑΠ, ως μορφή ΑεξΑΕ, να τους δίνει δυνατότητα σπουδών με ευέλικτο και πιο προσιτό τρόπο. Όμως οι περισσότερες σπουδάστριες έκαναν αίτηση στο ΕΑΠ χωρίς να έχουν προηγούμενη εμπειρία με τη μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης. Για αυτές το ΕΑΠ ήταν το άγνωστο, το πρωτόγνωρο, και τους προκαλούσε άγχος.

Οι σπουδάστριες τόνισαν την ανάγκη για απόκτηση γνώσεων και ειδικών δεξιοτήτων σε τομείς που επιθυμούσαν και παλιότερα, προσδοκώντας επαγγελματική εξέλιξη ή έστω ισχυροποίηση της θέσης που κατέχουν στην εργασία τους. Μέσα από την ολοκλήρωση των σπουδών τους, επίσης αναζητούν την κοινωνική και γνωστική αναβάθμιση, το κύρος, την κοινωνική καταξίωση (Βεργίδης, 2008) και την ενδυνάμωση της ατομικότητάς τους.

2.3 Οι παροχές του ΕΑΠ που συντελούν και διευκολύνουν στη μάθηση των σπουδαστριών

Το σύνολο των σπουδαστριών, θεώρησε ότι το εκπαιδευτικό υλικό, αποτελεί τη σημαντικότερη παροχή του ΕΑΠ, για τη μάθησή τους (Keegan, 2001). Αυτό είναι αναμενόμενο, καθόσον την έλλειψη της καθημερινής επικοινωνίας με τον ΚΣ, έρχεται να αντισταθμίσει το έντυπο εκπαιδευτικό υλικό. Αξίζει να αναφερθεί η προτίμηση των σπουδαστριών στο έντυπο υλικό, γιατί με αυτό έχουν εξοικειωθεί από το συμβατικό πανεπιστήμιο και μη αναφορά στα οπτικοακουστικά μέσα, παρόλο που σε κάποιες ενότητες υφίσταται και αυτή η παροχή.

Οι ΟΣΣ, αποτελούν τη δεύτερη σημαντική παράμετρο μάθησης, για τις σπουδάστριες του ΕΑΠ. Είναι η μοναδική προσωπική επαφή με τον καθηγητή, καθώς και τους άλλους σπουδαστές, γεγονός που αποδεικνύει ότι οι σπουδάστριες επιζητούν την επικοινωνία και αποφεύγουν την απομόνωση, όπως κατέδειξαν και τα πορίσματα της έρευνας των Βασιλού-Παπαγεωργίου & Βασάλα, (2005). Οι σπουδάστριες ανέφεραν ότι πάντα προσπαθούν να βρουν χρόνο για τις ΟΣΣ (Βασάλα & Ανδρεάδου, 2005-2006). Όχι μόνο συμμετείχαν σχεδόν σε όλες τις ΟΣΣ, αλλά κάποιες δήλωσαν την επιθυμία τους να πραγματοποιούνται περισσότερες, γιατί η συχνή επικοινωνία δυναμώνει το αίσθημα της ομάδας. Η απουσία κάποιων σπουδαστριών από τις ΟΣΣ, οφειλόταν σε λόγους υγείας ή σε άλλους σοβαρούς οικογενειακούς λόγους. Μέσα σε αυτές οι σπουδάστριες επιλύουν απορίες και δυσκολίες που συναντούν στο εκπαιδευτικό υλικό και παίρνουν οδηγίες και διευκρινήσεις, για την εκπόνηση των γραπτών εργασιών. Ταυτόχρονα εμπλουτίζουν τις γνώσεις τους, με νέες τεχνικές, για την εκπαίδευση ενηλίκων.

Η επικοινωνία με τον ΚΣ και ο ρόλος του, ως διδάσκων και σύμβουλος, αποτέλεσε την τρίτη παράμετρο που επηρέασε σημαντικά τη μάθηση των σπουδαστριών. Θεωρήθηκε ο κατεξοχήν «βοηθός» κατά την πορεία των σπουδών τους, και παρόμοια αποτελέσματα προκύπτουν και από παλαιότερες έρευνες (Fung & Carr, 2000 · Dillon, Gunawardena & Parker, 1992). Άμεση ή έμμεση, η μεταξύ τους επικοινωνία συμβάλλει καθοριστικά στην ενθάρρυνση των σπουδαστριών και στην κατανόηση των προβλημάτων τους, στη διάρκεια των εξ αποστάσεως σπουδών τους, όπως δείχνουν και τα ευρήματα άλλων ερευνών (Αγιομυργιανάκης, Μιχιώτης, Ψειρίδου, & Κονιδάρης, 2005· Λοϊζίδου-Χατζηθεοδολούλου, Βασάλα, Κακούρης, Μαυροειδής & Τάσιος, 2001).

Μία από τις σπουδάστριες θεώρησε ως σημαντική παράμετρο μάθησης, το σχολιασμό των ΓΕ.. Οι σπουδάστριες ανέφεραν ότι έχουν ανάγκη την αναγνώριση

των προσπαθειών τους, την κατανόηση και τη διάθεση υποστήριξης, ενώ για τον ΚΣ ότι είναι μια δυνατότητα για προσωπική επικοινωνία και εξατομικευμένη διδασκαλία, με το σπουδαστή (Λοϊζίδου-Χατζηθεοδολούλου, κ. συν. 2001). Ο σπουδαστής έχει ανάγκη να τον επαινέσουν και να τον καθησυχάσουν, ότι τα σφάλματα του υπήρξαν «φυσιολογικά» (Βασάλα, 2003).

Πέραν των ανωτέρω το σύνολο των σπουδαστριών υποστήριξε ότι η έλλειψη συχνής παρουσίας στο ΕΑΠ, η ελευθερία στη μελέτη, η ευελιξία στην επιλογή προγραμμάτων σπουδών και διαχείρισης χρόνου, αποτέλεσαν παράγοντες που διευκόλυναν τις σπουδές τους (Βασιλού-Παπαγεωργίου, 2003). Σε κάθε περίπτωση τα παραπάνω συνδυάζονται με τις οικογενειακές και επαγγελματικές υποχρεώσεις και συγκρατείται η διαφορά μεταξύ της ελευθερίας του ΕΑΠ σε σχέση με τους περιορισμούς του συμβατικού πανεπιστημίου.

Επίσης τρεις σπουδάστριες ανέφεραν και τη χρήση της βιβλιοθήκης και του διαδικτύου ως παράγοντες που διευκόλυναν τις σπουδές τους. Όταν οι διαδικασίες δανεισμού, ήταν χρονοβόρες, γιατί ήταν περιορισμένος ο αριθμός τίτλων και αντιτύπων, καθώς και η διαδικασία δανεισμού στη βιβλιοθήκη του ΕΑΠ, κάποιες σπουδάστριες κατέφυγαν στο δανεισμό από βιβλιοθήκες άλλων πανεπιστημίων.

Επιπροσθέτως εξαιρουμένων τριών σπουδαστριών, όλες οι σπουδάστριες διευκολύνθηκαν και από το χρονοδιάγραμμα μελέτης. Τις καθοδηγούσε και οργάνωνε το διάβασμά τους.

Τέλος, ως παράγοντες διευκόλυνσης των σπουδών τους προβάλλεται και η γενικευμένη χρήση του Η/Υ. Αναμενόμενο στο πλαίσιο της ΑεξΑΕ και του ρόλου της χρήσης των νέων τεχνολογιών σε αυτό.

2.4 Η επικοινωνία των σπουδαστριών στο πλαίσιο της συνεργατικής μάθησης

Όλες οι σπουδάστριες είχαν ανάγκη να επικοινωνούν είτε με τον ΚΣ είτε με τους άλλους σπουδαστές, γιατί είχαν μάθει να λειτουργούν σε ένα πλαίσιο συνεργατικής μάθησης, ενώ το ήμισυ του δείγματος, επικοινωνούσε και με τον ΚΣ και με τους άλλους σπουδαστές, στην προσπάθεια του να αντλήσει υποστήριξη και να αντισταθμίσει την αίσθηση μοναξιάς, που συχνά αντιμετωπίζει μελετώντας ατομικά. Το εύρημα αυτό αναδεικνύει τη φιλικότητα, ως την σπουδαιότερη μορφή υποστήριξης που επιζητούν οι σπουδαστές της ΑεξΑΕ (Βασιλού-Παπαγεωργίου & Βασάλα, 2005). Τρεις σπουδάστριες είχαν επικοινωνία, μόνο με τους άλλους σπουδαστές, γιατί ένιωθαν το ΕΑΠ απρόσωπο θεσμό και δίσταζαν να επικοινωνήσουν με τους ΚΣ. Διακρίνουμε λοιπόν σε αυτές την επίδραση του παλαιού συμβατικού συστήματος εκπαίδευσης (Κουστουράκης, Παναγιωτακόπουλος, & Λιοναράκης, 2003). Θα πρέπει να σημειώσουμε στο σημείο αυτό την παράμετρο «προσωπικότητα» των σπουδαστριών, καθώς και εκείνη του ίδιου του ΚΣ, που άλλοτε ευνοεί την μεταξύ τους επικοινωνία και άλλοτε την δυσχεραίνει (Μπιγιάκη, 2003 · Κόκκος, 2001).

Η πλειονότητα των σπουδαστριών, που επικοινωνούσε με άλλους σπουδαστές, ένιωθε το αίσθημα ότι ανήκει σε μία ομάδα, όπου ο ένας στηρίζει τον άλλον, και μαζί επιλύουν απορίες στις δύσκολες στιγμές των σπουδών. Οι σπουδάστριες είχαν κατανοήσει, ότι η συνεργασία με άλλους σπουδαστές, συμβάλλει στις σπουδές και περιορίζει την απομόνωσή τους.

Επιπρόσθετα τρεις από τις σπουδάστριες, επικοινωνούσαν αποκλειστικά μόνο με τους ΚΣ, γιατί επιθυμούσαν να τις ενισχύσουν στο έργο τους (Βασάλα & Ανδρεάδου, 2010). Ένιωθαν επαρκή και αποτελεσματική υποστήριξη και ήταν ικανοποιημένοι από τους ΚΣ.

2.5 Παράγοντες που συντέλεσαν στην επιτυχή πορεία των σπουδών τους

Σύμφωνα με τα ερευνητικά δεδομένα όλες οι σπουδάστριες περιόρισαν τον προσωπικό τους ελεύθερο χρόνο και τον ύπνο τους, για να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις των σπουδών. Για αυτές, οι σπουδές ήταν συνειδητή επιλογή, συνεπώς ήταν αποφασισμένες ότι θα αφιερώσουν προσωπικό χρόνο (Rogers, 2003 · Κόκκος, 1998). Σε όσες περιπτώσεις ο προσωπικός τους χρόνος δεν επαρκούσε, και υπό το βάρος των σπουδαστικών τους υποχρεώσεων και του στόχου τους να ανταπεξέλθουν στις απαιτήσεις των σπουδών τους, παραμέλησαν μέρος των οικογενειακών τους υποχρεώσεων (Kramarae, 2001 · Kirkup & Prummer, 1990). Περιορίσαν τις συγκεντρώσεις με οικογενειακούς φίλους, δεν ανταποκρίθηκαν πλήρως στις οικιακές τους εργασίες, μείωσαν το χρόνο επικοινωνίας και προσφοράς για τα μέλη της οικογενείας τους.

Σε ευνοϊκότερη θέση η ζωή των σπουδαστριών, οι οποίες είτε δεν είχαν παιδιά (μία εκ των σπουδαστριών) είτε τα παιδιά τους ήταν φοιτητές και είχαν ανεξαρτητοποιηθεί (μία εκ των σπουδαστριών).

Όλες οι σπουδάστριες δηλώνουν την επιμονή και το πείσμα που επέδειξαν, προκειμένου ολοκληρώσουν τις σπουδές τους, μέσω των οποίων θα επέλθει ενίσχυση της αυτοεκτίμησης και αυτο-επιβεβαίωση (Κόκκος, 1998), ενώ κάποιες σπουδάστριες ανέφεραν ως δεύτερους, σημαντικούς παράγοντες επιτυχίας, την ενθάρρυνση και τη στήριξη, της οικογένειας, του φιλικού περιβάλλοντος και του ΚΣ (Βασιλού Παπαγεωργίου & Βασάλα, 2005· Dearnley, 2003).

2.6 Εμπόδια και δυσκολίες των σπουδαστριών

2.6.1 Εμπόδια από το οικογενειακό, εργασιακό και φιλικό περιβάλλον

Όλες οι σπουδάστριες του ΕΑΠ, θεώρησαν ως εμπόδιο, τις πολλές οικογενειακές υποχρεώσεις, που δεν άφηναν χρόνο για τη μελέτη τους. Αποδεχόμενες τους πολλαπλούς κοινωνικούς ρόλους, εργαζόμενη, μητέρα και νοικοκυρά, και χωρίς να αμφισβητούν τα ήδη παγιωμένα οικογενειακά τους καθήκοντα, (Μαράτου – Αλιπράντη, 1999) θεωρούν τις οικογενειακές υποχρεώσεις ως το μεγαλύτερο εμπόδιο που καλούνται να διαχειριστούν (Giannakopoulou & Koulaouzides, 2008· Pierrakeas Xenos, Panagiotakopoulos, & Vergidis, 2004 · Βεργίδης & Παναγιωτακόπουλος, 2003).

Στο εργασιακό περιβάλλον εμφανίζονται καταστάσεις ψυχολογικής πίεσης, έλλειψης κατανόησης, αρνητικότητα. Δημιουργούνται προβλήματα στην παροχή διευκολύνσεων όπως άδειες, αλλαγή ωραρίου εργασίας, ανακατανομή με τους λοιπούς συναδέλφους υπηρεσιακών υποχρεώσεων. Το ανταγωνιστικό κλίμα, και η έλλειψη υποστήριξης, που αντιμετωπίζουν οι σπουδάστριες, συμφωνούν με τα πορίσματα, προηγούμενων ερευνών σχετικά με το εργασιακό περιβάλλον (Βασάλα, 2010· Βασάλα, 2006· Βεργίδης & Παναγιωτακόπουλος, 2003· Kramarae, 2001).

Το φιλικό περιβάλλον, από την άλλη, ήταν συγκαταβατικό και κατανοώντας τις δυσκολίες των σπουδών, δεχόταν κάποιες αρνήσεις και απουσίες σε φιλικές συγκεντρώσεις. Κατανοούσαν τις απαιτήσεις των σπουδών και αποφεύγονταν παρεξηγήσεις. Μάλιστα σε κάποιες σπουδάστριες, το φιλικό περιβάλλον, που είχε εμπειρία μεταπτυχιακών σπουδών ακόμη και στο ΕΑΠ, πρόθυμα τις βοήθησε.

2.6.2 Οργανωτικά εμπόδια

Οι περισσότερες σπουδάστριες δυσκολεύτηκαν με το έντυπο υλικό καθώς αυτό ήταν δυσνόητο και κακογραμμένο. Σε κάποια σημεία, η ύλη ήταν ανεπίκαιρη και δε συμβάδιζε με την τρέχουσα πραγματικότητα. Οι σπουδάστριες κατέφυγαν στην ηλεκτρονική βιβλιοθήκη του ΕΑΠ, αλλά αντιμετώπιζαν δυσκολίες όπως μη ύπαρξη

ικανού αριθμού αντιτύπων βιβλίων, χρονοβόρα διαδικασίες μέχρι τη λήψη τους (Βασάλα & Ανδρεάδου, 2010). Στα προαναφερόμενα υπήρχαν αναφορές και για το κόστος παροχής της παραπάνω υπηρεσίας ιδιαίτερα στο πλαίσιο της υφιστάμενης οικονομικής κρίσης. Αρκετές σπουδάστριες, κατέφυγαν στο δανεισμό, από τις βιβλιοθήκες άλλων πανεπιστημίων, όταν αυτό βέβαια, ήταν εφικτό.

Παράλληλα πολλές σπουδάστριες δυσκολεύτηκαν στην επιλογή ΘΕ. Δεν υπήρχε κατάλληλη και επαρκής ενημέρωση. Θεωρούν την παρουσία των ΘΕ στον ιστοχώρο του ΕΑΠ ανεπαρκή και στοιχειώδη, ενώ όσες κατάφεραν να επικοινωνήσουν με σπουδαστές που είχαν παρακολουθήσει ΘΕ που τις ενδιαφέρουν, λάμβαναν πληροφορίες σε επίπεδο: αυτός είναι «καλός» ή «κακός» καθηγητής, «βάζει» βαθμούς κλπ. και αποκόμιζαν πληροφορίες με υποκειμενικό χαρακτήρα..

Η οικονομική επιβάρυνση, ιδιαίτερα αυτή την περίοδο, έγινε αισθητή και στις σπουδάστριες, οι οποίες αντιμετωπίζουν περισσότερα οικονομικά προβλήματα. Αδυνατούν να πληρώσουν τα δίδακτρα και πιέζονται οικονομικά για να παρευρεθούν στις ΟΣΣ, όταν αυτές πραγματοποιούνται μακριά από τη κατοικία τους. Η οικονομική συγκυρία, προβληματίζει τις σπουδάστριες, και προοιωνίζει την μελλοντική επίδραση, στις σπουδές στο ΕΑΠ (Λιοναράκη, (2010).

Όλες οι σπουδάστριες ανέφεραν παράπονα με τους ΚΣ είτε στο πλαίσιο κάποιας ΘΕ είτε στο πλαίσιο της διπλωματικής. Τα εμφανιζόμενα στοιχεία ανατροφοδότησης και υποστήριξης είναι ελλιπή. Εμφανίζονται περιπτώσεις που το στερεότυπο της εκπαίδευσης με αναφορά στο συμβατικό πρότυπο για τις σπουδάστριες, όχι μόνο δεν ανατρέπεται κατάλληλα από τους ΚΣ του ΕΑΠ, αλλά σε κάποιες περιπτώσεις ενισχύεται. Επιπρόσθετα όλες, αναφέρθηκαν σε περιπτώσεις καθηγητών, σε ΘΕ, που δεν έλυναν τις απορίες τους και απαντούσαν με ασάφειες, γεγονός που οδήγησε σε γνωστική αμφισβήτηση των ΚΣ και στη διατύπωση προτάσεων για την ανάγκη επιμόρφωσής τους σε θέματα εκπαίδευσης ενηλίκων και τεχνικών εκπαίδευσης που αρμόζουν στη μέθοδο της ΑεξΑΕ. Σε εργασίες παρουσιάστηκαν φαινόμενα έλλειψης σχολιασμού, με συνέπεια την αδυναμία των σπουδαστριών να κατανοήσουν τα σφάλματά τους, και τη διαμόρφωση αντιλήψεων σε αυτές περί πρόχειρης αντιμετώπισης. Συναφώς προκύπτει μια απόρριψη της δυνατότητας, εξατομικευμένης διδασκαλίας και ανατροφοδότησης, μέσα από τη διόρθωση των γραπτών εργασιών και τη διατύπωση σχολίων (Αθανασούλα – Ρέππα, 2003).

Αν και οι σπουδάστριες είχαν ανάγκη την υποστηρικτική επικοινωνία του ΚΣ, (Βασιλού-Παπαγεωργίου & Βασάλα, 2005), θεωρώντας το ΕΑΠ ως έναν απρόσωπο θεσμό, δίσταζαν να πάρουν πρωτοβουλία επικοινωνίας. Το γεγονός, ερμηνεύεται από την στερεότυπη αντίληψη εκπαίδευσης του συμβατικού τρόπου για τις προορηθείσες σπουδάστριες και της καινοτομίας της ΑεξΑΕ, χωρίς να παραβλέπεται και ο ρόλος των ΚΣ και των επικοινωνιακών και κοινωνικών δεξιοτήτων που πρέπει να διαθέτουν.

2.6.3 Ψυχολογικά εμπόδια

Οι πολλαπλοί κοινωνικοί ρόλοι των σπουδαστριών και η αποδοχή των καθηκόντων που απορρέουν από αυτούς, επηρέασε ψυχο-συναισθηματικά τις σπουδάστριες. Στην προσπάθεια τους να ισορροπήσουν τις προκύπτουσες από τα διαφορετικά περιβάλλοντα υποχρεώσεις και ο καθημερινός αγώνας ικανοποίησης αυτών, στη βάση των κοινωνικών στερεοτύπων, διαμορφώνει αγχογόνες συνθήκες και στρες. Παράλληλα η άγνοια και η υποτίμηση των απαιτήσεων της ΑεξΑΕ (Βεργίδης & Παναγιωτακόπουλος, 2003) τις επηρέασε αρνητικά. Συνάντησαν και συναντούν πολλές δυσκολίες, ως απόρροια της συμβατικής εκπαίδευσης προς τη συγγραφή των εργασιών, την επικοινωνία και τη χρησιμοποίηση των διδακτικών εγχειριδίων.

Ταυτόχρονα οι περισσότερες σπουδάστριες ένιωσαν και νιώθουν τύψεις, γιατί με τις σπουδές τους, επηρέασαν αρνητικά την οικογένεια τους και δεν αφιέρωσαν πολύ χρόνο στα παιδιά τους. Η αρνητική επίδραση των τύψεων επηρεάζει και την πορεία των σπουδών τους (Aggeli & Vassala, 2009).

2.7 Η αντιμετώπιση των εμποδίων από τις σπουδάστριες

Το συνειδητό της επιλογής του ΕΑΠ, όπλισε τις σπουδάστριες, με θέληση για μάθηση, δύναμη, επιμονή και υπομονή να ανταπεξέλθουν στις δυσκολίες. Μείωσαν τον ελεύθερο χρόνο τους, περιόρισαν τις προσωπικές τους δραστηριότητες, θεωρώντας τις σπουδές προσωπική υπόθεση (Βασάλα, 2007· Βασιλού – Παπαγεωργίου, 2003· Prümmer, 2000). Στην περίπτωση που ο προσωπικός χρόνος δεν επαρκούσε αντλούσαν χρόνο από την εκπλήρωση των οικογενειακών υποχρεώσεων.

Το οικογενειακό περιβάλλον ήταν το πλέον υποστηρικτικό, στην προσπάθεια των σπουδαστριών, συμπέρασμα που συμφωνεί με άλλες έρευνες (Βασάλα, 2006 · Dearnley, & Matthew, 2000). Οι γονείς των σπουδαστριών πρόσφεραν συναισθηματική υποστήριξη χωρίς να παραβλέπονται και περιπτώσεις ανάληψης συγκεκριμένων επικουρικών ενεργειών. Παράλληλα οι σύντροφοι των σπουδαστριών τις υποστήριζαν συναισθηματικά και πρακτικά. Βίωσαν καταστάσεις έντασης και συνέβαλλαν στην αποφόρτιση τους. Ανέλαβαν οικογενειακές υποχρεώσεις που δεν είχαν στο παρελθόν. Σε μικρό αριθμό περιπτώσεων παρείχαν στις σπουδάστριες και τεχνολογική και ακαδημαϊκή υποστήριξη. Τα συμπεράσματα αυτά ανατρέπουν παρελθόντα ευρήματα, σχετικά με τις αντιλήψεις των συζύγων – συντρόφων, οι οποίοι, δεν ήταν υποστηρικτικοί, ανησυχώντας για τις αλλαγές στην καθημερινότητα και την τυχόν ανατροπή της ηγεμονίας τους (Aggeli & Vassala, 2009· Μαράτου – Αλιπράντη, 1999). Τα προρρηθέντα οφείλουμε να τα προσεγγίσουμε συγκρατώντας ότι στο δείγμα μας, όλοι οι σύντροφοι των σπουδαστριών, εκτός από δύο, ήταν πτυχιούχοι πανεπιστημίων και μάλιστα τρεις κάτοχοι μεταπτυχιακών τίτλων. Επιπλέον ένας από αυτούς, είχε και την επιπρόσθετη ιδιότητα της δικής του εμπειρίας μεταπτυχιακών σπουδών στο ΕΑΠ. Πλέον των προαναφερομένων τριών, ένας από τους συντρόφους, έκανε παράλληλα με τη σύζυγό του, προπτυχιακό στο ΕΑΠ. Μια πρόσθετη παράμετρο συνιστά και η μη μονιμότητα αυτής της υποστήριξης καθόσον οι σπουδές έχουν έναν προσωρινό χαρακτήρα, με συνέπεια να γίνεται πιο εύκολα αποδεκτός οιοσδήποτε συμβιβασμός.

Στο χώρο του ΕΑΠ η πλειονότητα των ΚΣ προσέφεραν και συναισθηματική και ακαδημαϊκή υποστήριξη και στήριζαν ενεργά τις σπουδάστριες. Αξίζει να αναφερθεί ότι όλες οι σπουδάστριες, στην πορεία των σπουδών τους, είχαν την εμπειρία να συναντήσουν, σε κάποιες ΘΕ ή στη διάρκεια της διπλωματικής τους ΚΣ, χωρίς επικοινωνιακές και κοινωνικές δεξιότητες και χωρίς να εφαρμόζουν τις αρχές εκπαίδευσης ενηλίκων σε ένα πλαίσιο ΑεξΑΕ. Στις περιπτώσεις αυτές αναγκάστηκαν να καταφύγουν στους λοιπούς σπουδαστές. Αυτό οδήγησε στη δημιουργία θετικού, συνεργατικού, ομαδικού πνεύματος και φιλικών, κοινωνικών, σχέσεων.

Επίσης σημειώνεται και η συμβολή της χρήσης των Τ.Π.Ε. στην αλληλοϋποστήριξη, ψυχολογική και γνωστική των σπουδαστριών, σε ένα πλαίσιο συνεργατικής μάθησης που επιζητούν (Βασάλα, 2003).

Τέλος, βοήθεια για τις σπουδάστριες ήταν το διαδίκτυο, οι βιβλιοθήκες συμβατικών πανεπιστημίων και σε μικρότερο βαθμό η ηλεκτρονική βιβλιοθήκη του ΕΑΠ.

2.8 Οφέλη από τις σπουδές στο ΕΑΠ

Οι σπουδάστριες νιώθουν ικανοποιημένες με τις σπουδές τους. Πιστεύουν ότι, συμβάλλουν στην προσωπική, επιστημονική και επαγγελματική ανέλιξη τους καθώς αποκτούν νέες γνώσεις, ικανότητες, δεξιότητες (Raghavan & Kumar, 2007· MacMillan, 2003). Μέσα από αυτή την νέα εμπειρία ανοίγονται νέοι πνευματικοί ορίζοντες, αναπτύσσεται η προσωπικότητά τους, ισχυροποιείται η ατομικότητά τους (Aggeli & Vassala, 2009· Rogers, 2003).

Η πλειονότητα των σπουδαστριών αναφέρει ότι με τις σπουδές μιλούν στη μέθοδο της εξ αποστάσεως εκπαίδευσης, μαθαίνουν να ερευνούν πρωτογενείς πηγές και να παράγουν επιστημονική γνώση. Συγκρατείται ότι οι περισσότερες σπουδάστριες δεν ανέφεραν άμεσα μισθολογικά οφέλη. Σημαντικότερο θεωρούν, τη διατήρηση μιας θέσης εργασίας, με αποδεικτικούς τίτλους, την πιστοποίηση των γνώσεων και την επαγγελματική εξειδίκευση.

Εν κατακλείδι θετικό στοιχείο αποτελεί το γεγονός ότι συστήνουν την ΑεξΑΕ, ως μορφή κατάλληλη για τους φίλους, συναδέλφους και γνωστούς τους, που αναζητούν γνώση και παιδεία, καθόσον παρέχουν τη δυνατότητα σπουδών με το λιγότερο τίμημα για τις λοιπές υποχρεώσεις των ρόλων που φέρουν. Οι θετικές απόψεις των σπουδαστριών για την μέθοδο της ΑεξΑΕ αποτελούν τον πλέον αποδοτικό τρόπο προώθησης και υποστήριξης του θεσμού της.

3. Προτάσεις

Η ΑεξΑΕ αποτελεί ένα διαθέσιμο χώρο για την απορρόφηση του γυναικείου σπουδαστικού δυναμικού, με όλα τα στοιχεία που τον προσδιορίζουν και τον διακρίνουν από τον ανδρικό πληθυσμό. Η αναγκαιότητα ύπαρξης του ΕΑΠ είναι τεκμηριωμένη. Αν και σχετικά νέος θεσμός, όχι μόνο έχει κερδίσει την εμπιστοσύνη του σπουδαστικού χώρου, αλλά θεωρείται και ο πλέον κατάλληλος για την δια βίου μάθηση. Στην αναπτυξιακή πορεία του θα συνέβαλλε σημαντικά η αντιμετώπιση εμποδίων που οφείλονται σε στερεότυπα του συμβατικού τρόπου μάθησης και σε οικονομικούς παράγοντες. Συγκρατείται η ανάγκη επιμόρφωσης των ΚΣ σε θέματα εκπαίδευσης ενηλίκων και τεχνικών εκπαίδευσης που αρμόζουν στη μέθοδο της ΑεξΑΕ. Επίσης απαραίτητη είναι η ανάπτυξη συμπληρωματικών υπηρεσιών στο ΕΑΠ, οι οποίες θα παρέχουν πληροφορίες σχετικά με τις ΘΕ, ώστε να μπορούν οι σπουδαστές να επιλέγουν ΘΕ ανάλογα με τις προϋπάρχουσες γνώσεις και το προσωπικό τους μαθησιακό και γνωστικό προφίλ. Ακολούθως προστιθέμενη αξία, κυρίως όσον αφορά στις επικοινωνιακές ανάγκες, θα είχε η επαύξηση του αριθμού και των κέντρων πραγματοποίησης των ΟΣΣ ώστε να τονωθεί και να δυναμώσει το αίσθημα της ομάδας, δίνοντας παράλληλα τη δυνατότητα αναπλήρωσης τυχόν παρελθοντικών μη συμμετοχών σε αυτές.

Επιπροσθέτως ένα μεθοδολογικό σεμινάριο, προπαρασκευαστικό, σχετικά με τη διπλωματική εργασία, ώστε οι σπουδαστές να μπορούν να ανταποκριθούν στις απαιτήσεις της καθώς και η ενίσχυση και επάρκεια της βιβλιοθήκης, ώστε να εξυπηρετεί τις μαθησιακές ανάγκες των σπουδαστών, θα συνέβαλε ουσιαστικά.

Τέλος, κρίνεται απαραίτητη η προβολή του έργου και του επιπέδου των σπουδών που παρέχει το ΕΑΠ, ώστε να καταλάβει την αρμόζουσα θέση και να αποκτήσει αναγνωρισιμότητα στο κοινωνικό σύνολο καθώς και η εκπόνηση περισσότερων ερευνών σε έτερα μεταπτυχιακά προγράμματα του ΕΑΠ, πλην του εξεταζόμενου με την παρούσα, ώστε να επεκτείνουμε τα προρηθέντα συμπεράσματα.

Βιβλιογραφικές αναφορές

Ελληνική

- Αθανασούλα – Ρέππα, Α. (2003). Ο Καθηγητής Σύμβουλος και η παρέμβασή του στην αντιμετώπιση του άγχους (stress) των εκπαιδευομένων στην ΑεξΑΕ. Στο: Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση* (σσ. 112 – 118). Αθήνα: Προπομπός.
- Βασάλα, Π. (2003). Η επικοινωνία των σπουδαστών της Μεταπτυχιακής Θεματικής Ενότητας Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.) *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*. (σσ.296-306). Αθήνα: Προπομπός.
- Βασάλα, Π. (2006). *Η υποστήριξη των μεταπτυχιακών φοιτητών του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου από το οικογενειακό, εργασιακό και φιλικό περιβάλλον*. (Αδημοσίευτη Μεταπτυχιακή Εργασία). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Πάτρα..
- Βασάλα, Π. (2007). Το δικαίωμα για εξ αποστάσεως σπουδές και το οικογενειακό περιβάλλον. In Α. Lionarakis (Ed.), *4th International Conference in Open and Distance Learning. Vol. A*, 274 – 285. Αθήνα: Προπομπός.
- Βασάλα, Π. (2010). Η υποστήριξη των αποφοίτων του μεταπτυχιακού προγράμματος «Σπουδές στην Εκπαίδευση» του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου από το εργασιακό τους περιβάλλον κατά τη διάρκεια των σπουδών τους. *Open Education – The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, Vol. 6, 180 – 194. Ανακτήθηκε 5 Ιανουαρίου, 2013, από <http://journal.openet.gr/index.php/openjournal/article/view/108/63>
- Βασάλα, Π., & Ανδρεάδου, Δ. (2005-2006). Οι απόψεις των αποφοίτων του μεταπτυχιακού προγράμματος «Σπουδές στην Εκπαίδευση»του ΕΑΠ για την επίδραση των εκπαιδευτικών παροχών του ιδρύματος στη μάθησή τους. *Παιδαγωγικά Ρεύματα στο Αιγαίο*, 10 – 25. Ανακτήθηκε 5 Απριλίου, 2013, από http://www.rhodes.aegean.gr/ptde/revmata/issue4/vasala_andreadou.pdf
- Βασάλα, Π., & Ανδρεάδου, Δ. (2010). Η υποστήριξη από τους καθηγητές – συμβούλους και τους συμφοιτητές στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση. Οι αντιλήψεις των αποφοίτων του μεταπτυχιακού προγράμματος «Σπουδές στην Εκπαίδευση»του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. *Open Education – The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, Vol 6, 123 – 137. Ανακτήθηκε 12 Απριλίου, 2013, από <http://journal.openet.gr/index.php/openjournal/article/download/104/59>
- Βασιλού – Παπαγεωργίου, Β. (2003). Το φύλο ως ερευνητική κατηγορία ανάλυσης στο πεδίο της ΑεξΑΕ. Στο: Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση* (σσ. 610 – 619). Αθήνα: Προπομπός.
- Βασιλού-Παπαγεωργίου, Β., & Βασάλα, Π. (2005). Η υποστήριξη των Μεταπτυχιακών Σπουδαστών στην εξ αποστάσεως εκπαίδευση: Τι ζητούν οι φοιτητές και τι πιστεύουν οι ΣΕΠ ότι ζητούν οι φοιτητές. Στο: Α. Lionarakis (Ed), *3rd International Conference on Open and Distance Learning. Vol. A.*, (σσ. 124-134). Αθήνα: Προπομπός.
- Βεργίδης, Δ. (2008). Σχεδιασμός και δόμηση προγραμμάτων εκπαίδευσης ενηλίκων. Στο: ΕΚΠ 64: Δ. Βεργίδης & Θ. Καραλής (Επιμ), *Σχεδιασμός, Οργάνωση και Αξιολόγηση Προγραμμάτων* 2η έκδ., Τόμος Γ, (σ.σ. 15 – 66). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Βεργίδης, Δ. & Παναγιωτακόπουλος, Χ. (2003). Διερεύνηση των Λόγων Διακοπής της Φοίτησης στο Μεταπτυχιακό Πρόγραμμα «Σπουδές στην Εκπαίδευση»του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.) *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση* (σσ.81-90). Αθήνα: Προπομπός.
- Η ΚΑΘΗΜΕΡΙΝΗ. (2008, 12 Νοεμβρίου). *Μεγάλη ζήτηση για σπουδές στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο*. Ανακτήθηκε 15 Απριλίου, 2013, από http://news.kathimerini.gr/4dcgi/_w_articles_e11_12/11/2008_291814
- Keegan, D. (2001). *Οι Βασικές Αρχές της Ανοικτής και Εξ αποστάσεως Εκπαίδευσης*. Αθήνα: Μεταίχμιο.
- Κόκκος, Α. (1998). Στοιχεία επικοινωνίας. Στο: ΕΚΠ 65: Α. Κόκκος, Α. Λιοναράκης & Χ. Ματραλής (Επιμ.), *Σχέσεις διδασκόντων – διδασκόμενων*. Τόμος Β', (σσ. 53 – 102). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.
- Κόκκος, Α. (2001). Ο ρόλος του διδάσκοντος στην εκπαίδευση από απόσταση. Η περίπτωση του Ελληνικού Ανοικτού Πανεπιστημίου. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.). *1^ο Πανελλήνιο Συνέδριο στην Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*. Τόμος Α', (σσ.20-31). Πάτρα:ΕΑΠ.

- Kokkos, A.(2003). The role of the Hellenic Open University in Life Long Learning in Greece. Στο Διεθνές Συνέδριο Ανοικτών και εξ Αποστάσεως Πανεπιστημίων της Ευρωπαϊκής Ένωσης. Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο, Αθήνα, 2-3/5/2003,CD ROM.
- Κόκκος, Α. (2005). Επαγγελματοποίηση των Εκπαιδευτών Ενηλίκων: Βήματα Μετέωρα. *Εκπαίδευση Ενηλίκων*, Vol 5, 15-21.
- Κουστουράκης, Γ., Παναγιωτακόπουλος, Χ., & Λιοναράκης, Α. (2003). Διερεύνηση των εμποδίων στην εφαρμογή της ανοικτής και εξ αποστάσεως εκπαίδευσης και προτάσεις για την αντιμετώπισή τους. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση* (σσ. 307 – 317). Αθήνα: Προπομπός.
- Λιοναράκης, Α. (2001). Για ποια «εξ αποστάσεως εκπαίδευση» μιλάμε; Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.) *1ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και Εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση*, Τόμος Α., (σσ. 185-192). Πάτρα: ΕΑΠ.
- Λιοναράκης, Α. (2010). Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο: από το δημοκρατικό όραμα στη βιομηχανοποιημένη μάθηση. *The Journal for Open and Distance Education and Educational Technology*, Vol 6, (No 1 & 2), Editorial. Ανακτήθηκε 20 Φεβρουαρίου, 2013, από journal.openet.gr/index.php/openjournal/article/download/96/52
- Λοϊζίδου-Χατζηθεοδολούλου, Π., Βασάλα, Π., Κακούρης, Α., Μαυροειδής, Η. & Τάσιος, Π. (2001). Μορφές επικοινωνίας στις σπουδές από απόσταση και η συμβολή τους στην εκπαιδευτική διαδικασία-η περίπτωση των σπουδαστών της μεταπτυχιακής Θ.Ε. ΑεξΑΕ του ΕΑΠ. Στο Λιοναράκης (Επιμ.) *1^ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση* (σσ. 75-88). Πάτρα:ΕΑΠ.
- Μαράτου – Αλιπράντη, Λ. (1999). *Η οικογένεια στην Αθήνα: Οικογενειακά πρότυπα και συζυγικές πρακτικές* (2η έκδ.). Αθήνα: ΕΚΚΕ.
- Μαραγκουδάκη, Ε. (2005) *Εκπαίδευση και διάκριση των φύλων*(σσ:20-22).Αθήνα: Οδυσσεύς.
- Μπιγιάκη, Ν. (2003).Ανοικτή και εξ αποστάσεως Εκπαίδευση: Ενήλικες και διαδικασία μάθησης. Στο Α. Λιοναράκης (Επιμ.), *2ο Πανελλήνιο Συνέδριο για την Ανοικτή και εξ Αποστάσεως Εκπαίδευση* (σσ. 548 – 557). Αθήνα: Προπομπός.
- Rogers, A. (2003). *Η εκπαίδευση ενηλίκων*. Αθήνα: Μεταίχμιο) (2η έκδ.).
- ΤΑ ΝΕΑ (2011, 30 Ιουνίου). *Ζητούν μείωση διδάκτρων στο Ανοικτό Πανεπιστήμιο*. Ανακτήθηκε 15 Απριλίου, 2013, από <http://www.tanea.gr/news/greece/article/4638815/?iid=2>
- Φραγκουδάκη, Α. (2001). Η κοινωνική ανισότητα στην εκπαίδευση. Στο: ΕΚΠ 60: Β. Ρήγα (Επιμ.), *Εκπαίδευση: Πολιτισμικές Διαφορές και Κοινωνικές Ανισότητες*. Τόμος Α., (σσ. 81 – 165). Πάτρα: Ελληνικό Ανοικτό Πανεπιστήμιο.

Ξενογλώσση

- Aggeli, A., & Vassala, P. (2009). Women in distance Learnings: 2nd Chance or 3rd Shift? In: U. Bernath, A. Szűcs, A. Tait & M. Vidal (Eds.), *Distance and E-learning in Transition* (pp. 210 – 217). New York: ISTE and J. Wiley.
- Dearnley, C.A. (2003). Student Support in Open and Distance Learning: Sustaining the Process. *International Review of Research in Open and Distance Learning*. Vol 4, (No 1). Ανακτήθηκε στις 27 Νοεμβρίου 2012 από <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/132/212>
- Dearnley, C.A., & Matthew R.G.S. (2000). A Group of Nurses Experience Open Learning : Exploring the Concept. *Open Learning*, Vol.15(No 2), 191-206.
- Dillon, C.L., Gunawardena C.N., & Parker R. (1992). Learner support : The critical link in distance education, *Distance Education*, Vol 13 (No 1), 29-45.
- Fung Y., & Carr R. (2000). Face to face tutorials in a distance learning system: meeting student needs, *Open Learning*, Vol 15 (No 1).
- Furst-Bowe, J. & Dittman, W. (2001). Identifying the needs of adult women in distance learning – programs. *International Journal of Instructional Media*, Vol 28 (No 4), 405-413.
- Giannakopoulou, H. & Koulaouzides, G. (2008). The second chance of the “second sex”: participation barriers for women in postgraduate adult distance education. Στο Chronaki A. (ed.) *Proceedings of the InternationalConference “Mathematics, Technology and Education: the Gender Perspective”*. Volos: Thessaly University Press, (pp. 103-107).
- Kirkup, G. and Von Prummer, C (1990). Support and Connectednes, the needs of women distance education students. *Journal of Distance Education*. Fall, Vol.5 (No 2), 9-31.
- Kramarae, C. (2001). *The third shift: women learning online*. Washington DC: American Association of University Women Educational Foundation.

- Mc Millan, F. (2003). A Qualitative Study Of Adult Women In A Northeast Tennessee Community College. *Electronic Theses and Dissertations*. Paper 776. Ανακτήθηκε 12 Δεκεμβρίου, 2012, από <http://dc.etsu.edu/etd/776>
- Pierrakeas, C., Xenos, M., Panagiotakopoulos, C. & Vergidis, D. (2004). A Comparative Study of Dropout Rates and Causes for Two Different Distance Education Courses. *International Review of Research in Open and Distance Learning*, Vol 5 (No 2) Ανακτήθηκε 19 Δεκεμβρίου, 2012, από <http://www.irrodl.org/index.php/irrodl/article/view/183/804>.
- Prokou, E. (2011). Higher education and «lifelong learning»in Europe in the era of globalization. *Book of abstracts, International Conference on Critical Education (ICCE)*. Department of primary education National and Kapodistrian University of Athens – National Hellenic Research Foundation. Athens, 12 – 16 July 2011 (p. 56).
- Raghavan, S & Kumar P., (2007). The need for participation in open and distance education: The Open University Malaysia Experience. *Turkish online journal of Distance Education*, Vol 8 (No 4), article 8. Ανακτήθηκε 21 Ιανουαρίου, 2013, από http://tojde.anadolu.edu.tr/tojde28/articles/article_8.htm.
- Tait A. (2000), *Planning Student Support for Open and Distance Learning*, *Open Learning Vol. 15* (No 3), 287-299.